

Xarı bülbül "Elm və həyat"da

ХОДЬ БУДБУД

B. TYMAN

Účetník CCP EA myslí, že má výhodu

Чындык дүйнөн мейтисин гаражыларнын касымжан
о гаражалар аңыза салып жетиши этиши, жалғыздан бет-
ондын зарыбын азырбайжаным из атапшылар. Бурада
шарынан чекшүү биткелдердөн көн марагалы, көзде ал-
ланылар таркибын групталарда—кичине чөмбөйттердөр
шешкендөр, белсек ки, бер көп. Нар чынч, күрд ашынк
турек көрдирдөр, из кансымбетди да сошкендилер. Гараж
дүйнөндө бисек азырбайжанын аз сенжисти
из спидометр—хары бүлбүлү бу кола ванаан катирди
шешкендөр, кансым менен колу хары блабалу тох бөйж тайын-
шыл жортуруп, ошы мамирлардын майдандыр. Бэлээ хары
блабалу тоханын жолдарды. Бэлээ бутын азады

Xarı bülbül sözün bütün mənalarında bənzərsizlik üçün yaranıb. Real varlıq olsa da, əfsanələşmiş ömür sürən tək-tük canlılardandır. Milyonlarla bitkilər içərisindən məhz o, Azərbaycanda ikinci Qarabağ müharibəsində şəhid olan əsgərlərin xatirəsinin rəmzinə və zəfər simvoluna çevrildi. Qəbul edilmiş rəmzi pisani da yardımır.

20 Yanvar faciəsindən sonra qərənfil də azərbaycanlılar üçün xüsusiləşdi, amma xarı bülbülün hekayəsi bir başqadır. Ən maraqlı odur ki, bitki haqqında alimlər də söz açanda onun əfsanələşmiş tarixcəsindən yan keçə bilmirlər.

AMEA-nın "Elm və həyat" jurnalının 1965-ci ilin martında çap olunan üçüncü

дик айрыларға, салттарда сүкнот жөргисинде гәје ватта сыйындың башарасының калуун сөр жеткізу, ону алтындың оттар арасында жақшыратып көзделгеннен кейдін бер чынай гаффардан изилдештін калды. Би тектес хары бұлбұлдар. Оның ишесі көрүүмен көзде чечекшілер вардыр. Бу көзде чечекшілер ғылыми жағдайдар афсанаса сөйлемдер. Бу чечек кичине бир «бұлбұлдың» тыртыл тарғиғанда жер едемжинин гарнитурасы да болады. Чемелді үзілдік бұлбұлдар, аларға нассасы исес тыртылды жеткізуады. Битек алжиминин күмбезділдікке не жаңтап азыминниң күмбезділдікке бедел жасаудың тәсілінде жағынан жаңтап азыминниң бедел жасаудың тәсілінде жағынан жаңтап азыминниң «тыртыл» чөз зариф кичине вәзінде көзде бир «бұлбұлдың» сийесінде жаңтап шыншылдар. «Бұлбұл» арасында узғарылған чөлөнген киши көрүтті. Оның кичине ганаңдардың ачық-күн ачылыншылдар. Сары дамылған бештіншінин жаңшыл чалап иштегендегі бағдары: «Тыртыл» атының «бұлбұлдың» де мейланы жаңтап шыншылдың көз «бұлбұлдың» бүгеллер «думыншылдың» агад оласысы аяңг жон зекасынан күрү иштегендегі бағдары. Бу кичине афсанаса көр, ел арасында би биткінде хары бұлбұл де жаидар.

Инди да хары булбұл биткисимин чичаңша избататтынан көзде иле бағас.

Хары бұлға салыңдарын (орхидесілдер) нұмајыл-
ларидір. Үмүшітілді, салыңдардың чиқасында көзде ве
чөл замандағы бауар. Оныра дағы чөл тропик меш-
хедарлар раст калынған. Дүниада зертте тәнненшесін салың-
дардан бирнан тропик мешхедарлар алаңдарынан дірек ки-
несінде үзілдіре жашынан да «Бенгалияның башшығын» ал-
даған салыңдаридір. Бы салыңдан алтадағы нағызын-
шыннан шоколад жаңа болып көздейді. Биткенин
үзілдіре бар неча алға газар. Башта салыңдан новеллердін
чиқасында ария, берумежі, чибина на саңы «шашар-
ларда бакылдаудың» ути, ондай ғәзімін қоюраттардың
алы ма алғандары. Хары бұлға жаңа салыңдардан дірек.
Дірек салыңдарында олдугу киме, буну да көз йұру-
суар, тохымдаған биткендір.

Хары бұлғада чиңде чарпас тозламаңа уәкүлшаш-
мыш со одутча мазарлы гүруашу туында майдандыр. Чиң-
де бұлға башыны хатырладын үйессесінде алтадағы
тәрәлде бар ерекшелікни тоғтуғы — полыннаның жа-
шыптар. Салыңдарында балық нағарорнаса олдугу киме
бу биткендір де бир диншілек со алға ерекшелік киме ша-
кыда биткендір дүсін гүруашу туында эмде ма-
тирир. Хары бұлғада чиңде жишикшін ағызынды
тыртылған ағынын тәндеги саңыр. Чиңде жаңалықтын
да ерекшелек сүттүнген устинда яерләшір, беса күн, си-
түк алтадаға газыр. Чиңде жаңалықтар саңыздар, даңын шаш-
лардаң да геірі мұнгатындар. О иккядегідеги гүру-
ашу майдандар. Алтадағы кіркірде да «тыртылған
баджин» тәндеги саңыр. Устадағы «бұлғадаң» баджин-
дағы со ганаңдарындағы нағарлардың «бұлғадаң» баджин-
дағы сарыныбыздар, опуң гавадаларының түк гаты да ор-
тулымшудар, атын-чаражын ронжандар. Лөңжарлардың
ронжандарын бир-бірінде олдуга аңшындар олмасы чиң-
де көзделіліктерін дағы да артырмады.

Баа арысы бу чыңэл гонварас из бытчылары жаңбулактардаштын алтындык бир чүт позицияны төмөнкүштүрдү. Ошолар дарында гонварас армынын бытчыларының жалпысын да арь хары бүлбүлүн ишким чыңжыло гонварас дегенде о төт күзгүлдеринин (позициялары) чыңжыл аймагынын узэршын бурашы. Бу гайды узар хары бүлбүлүн чыңжылар чараша тоодадын. Хары бүлбүлүн чыңжылардын көзөмдөйдөн да сасасан чараша тоодаманын көзөмдөйдөн күтгүлдөшүнүн бир гүчүнүнчүлүк.

Хары будбұл азына етібараң сирдал тапшылады.
Деңгизде күн, қамерсек калу (јабаны ғызылдау) буды
бұлғын сезін сенкелісіндер. Оны ахтарыб талым, аңчы
дәрмазда, Гоғын хары будбұлғын настас астысы!

nömrəsində Valide Tutayuqun "Xarı bül-bül" (şəh. 5) məqaləsi nəşr olunub. Məqalənin müəllifi akademik Valide Tutayuq Şuşada doğulmuş, 35 yaşında biologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsini alan ilk azərbaycanlı qadındır.

Məqalə son dərəcə poetik cümlələrlə başlayır. Bu poetikliyin içərisində təbiətin sözü mükəmməl ifadəsi nəzərdən qəcmir. Ümumiyyətə, məqalənin dilində elmi məlumatın bədii fonda, iatlonik təqdimi dıqqəti cəlb edir. Məqalədə Xarı bülbüldən həm əfsanəvi, həmdə real bitki kimi söz acır.

İlk abzasda müəllif təbiətdəki bənzəyişlərdən bahs edir. Mimikiya (yam-silama) adı verilən bu təbii qanuna uyğunluğun əsasında yaşamaq uğrunda mübarizə dayandığını vurğulayır. Bu giriş məqalənin sonrakı bütün məzmununu ehtiva edir.

Müellif Xarı bülbülün məskən saldığı yeri incəliklərinə qədər təqdim edir: "Respublikamızın gözəl dağ yerlərindən biri olan Şuşa ətrafında, qayalıqlar arasında çox maraqlı bir qaş səhləbi vardır. Bu Xarı bülbüldür. Onun çiçeyinin quru luşu maraqlıdır. Təbiet sanki onda nə isə bir sırr gizlətməsidir... Qaya dibində bitən ağaçlı həmərsinin ən sevimli sirdası - Xarı bülbül bu kola pənah getirmişdir..." Bu sitatlarda Xarı bülbülün ünvani (Şuşa) və daimi yaşayış yeri (həmərsin köləyin dibi) haqqında bilmələr də verilib.

Harada və necə yaşadığı təqdim etdildikdən sonra Xarı bülbülü əfsanəvi tarixçəsi nəql edilir: "Bu çiçək kiçik bir "bülbülün" tırtıl tərəfindən əsir edilmişsinə tərənnüm edir. Çiçəyin yuxarı hissəsi bülbülü, aşağı hissəsi isə tırtılı xatırladır. Bitki aləminin nümayəndəsinin heyvanat aləminin nümayəndəsini belə kəskin təqlid etməsi qəribə təbiet hadisələrin-dəndir. Ciçəye diqqətlə baxsanız, görəsiniz ki, şabalıdı - məxməri rəngdə olan zərif, ağı naxışlı "tırtıl" çox zərif, kiçik və olduqca gözəl bir "bülbülün" sinəsindən yapmışdır. "Bülbül" arxası üzərində çırpınan kimi görünür. Onun kiçik qanadları acizanə açılmışdır. Sarı dimdikli başçığını yaşıla çalan iki göz bəzəyir: "Tırtıl" ağızı ilə "bülbülün" döşündən elə möhkəm yapmışdır ki, "bülbülün" bu qəddar "düşməndən" azad olması ancaq onun zəkasının gücü ilə ola bilər. Bu kiçik əfsanəyə görə, el arasında bu bitkiyə Xarı bülbüllə devilir".

Əfsanənin şərhindən sonra müəllif bitkiyə nəbatın gözü ilə baxır: "Xarı bülbül səhləblərin (orxideyaların) nümayəndəsidir... Xarı bülbül qas səhləblərdəndir. Digər səhləblərdə olduğu kimi, bunun da kök yumrusu var, coxillik bitkidir. Xarı bülbülün çıçayı çarpaz tozlanmaya uyğunlaşmış və olduğca maraqlı quruluşa malikdir..." Müəllif bitkinin əfsanəvi təsvirini dolğun verdiyi kimi, onun bioloji quruluşunun da tam təsviri ni canlandırı. Çiçəyin bütün hissələrinin təqdimatından sonra - "Xarı bülbülün çıçəyindəki gözəllik də əsasən çarpaz tozlanmanın gedişinə uyğunlaşmış bir quruluşdur" - qənaətini bölüsür.

Biyologiya mütəxəssisi olan alim meqalesini bədii təxəyyülün köməyi ilə təmamlayır: "Xarı bülbül özünə etibarlı sirdaş tapmışdır. Deyirler ki, həmərsin kolu (yabanı qızılıgül) bülbülün əsil sevgilisidir. Onu axtarıb tapın, ancaq dərməyin. Qoyun xarı bülbülün nəsliniartsın!"

Gülnar SƏMA,
AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunun
İctimaiyyətlə əlaqələr şöbəsinin
mədiri